

نقش اقدام‌پژوهی در افزایش کیفیت فعالیت‌های آموزشی و پرورشی

صفورا یزدچی*

چکیده

معلمان در میان دست اندرکاران نظام آموزشی، به‌عنوان کارگزاران اصلی صحنه‌ی تعلیم و تربیت و در زمره‌ی مروجان علم و پرورندگان روح علمی به‌حساب می‌آیند. این قشر از جامعه‌ی فرهنگی به‌ضرورت و بر اساس نیازهای حرفه‌ای خود، باید با بینش علمی آشنا باشند و کم و بیش از نتایج آن بهره‌مند شوند. یکی از شروط لازم برای تحقیق هدف‌های نظام تعلیم و تربیت، دخالت دادن معلمان در شناخت مشکلات فرآیند یاددهی - یادگیری است و این ضرورت و نیاز در صورتی واقعیت می‌یابد که آنان در شناخت مشکلات و ارائه‌ی طریق فعال شوند و در جهت رفع موانع به‌طور آگاهانه قدم بردارند.

این تصور و خیال که معلم به‌دیگران آموزش دهد و فاقد بینش علمی و آفرینندگی باشد و مجهز به‌بینش علمی و مسأله‌یابی و روش حل مسأله نباشد، خیالی است بس واهی و غیر علمی.

چنانچه معلمی با مسائل و امور مربوط به‌کار و حرفه و حق زندگی شخصی خود برخوردی اصولی و علمی داشته باشد و پژوهش را برای حل مشکلات کلاس درس خود مؤثر و کارساز بداند، دارای بینش علمی و علاقه‌مند به‌ارتقای دانش کلاس درس خود است. معلمی که دارای بینش علمی است، وضع موجود را طبیعی تلقی نمی‌کند، کنجکاو است. پیوسته تجربه می‌کند و از وارد عمل شدن و اشتباه کردن نمی‌هراسد. دارندگان و پرورندگان بینش علمی نسبت به‌مشکلات آموزشی و پرورشی حساس هستند. آنها را شناسایی می‌کنند و علت‌ها را بررسی می‌نمایند و راه حل‌های ممکن را ارائه می‌دهند، با معیارهای ویژه راه حل‌ها را می‌سنجند و راه محل مناسب را انتخاب می‌کنند و بعد از اجرای برنامه، فرآیند امور را ارزیابی می‌کنند. در نتیجه موجب ارتقای بینش علمی خود و دانش‌آموزان می‌گردند.

بارها مشاهده شده است به‌دلایل مختلف بعضی از معلمان در حرفه‌ی خود که فن آموزش و پرورش است به‌هنگام رویارویی با مسائلی که در حین تدریس یا هنگام برخورد با شاگردان پیش می‌آید، داشتن بینش علمی و کاربرد آن را لازم ندانسته‌اند به‌نظر می‌رسد عده‌ای از معلمان، آموزش و پرورش را علم نمی‌پندارند و از روش‌های سنتی و تجربه شده برای حل مشکلات آموزشی و پرورشی استفاده می‌نمایند و بعضاً استقلال فکری، نوآوری و پژوهندگی را از دست می‌دهند و هم‌چنین به‌مطالعات مشترک و مبادله‌ی دستاوردهای تجربی خود نمی‌پردازند و پس از فراغت از تحصیل، از جریان‌های علمی و فعالیت‌های پژوهشی و تجربی دور می‌مانند.

امید است با اجرای دقیق و منظم و تشریک مساعی و مشارکت کلیه‌ی افراد علاقه‌مند به‌ارتقای نظام تعلیم و تربیت کشور تحقیقات در سطح کلاس درس توسط معلمان تبدیل به‌یک ضرورت در نظام تعلیم و تربیت گردد و تمامی معلمان ما باور کنند که برای دست‌یابی به‌راه حل‌های تازه و حل مشکلات آموزشی و پرورشی، پژوهندگی جزء وظایف اساسی آنان است.

مقدمه

پژوهش در عمل تحقیقی است که توسط خود افراد درگیر در یک مسأله و برای حل یا کاهش آن انجام می‌گیرد. عمل، محور اساسی در این نوع تحقیق است. به‌این معنا که شخص یا افراد، عمل خود را در حین کار و فعالیت مورد پژوهش قرار می‌دهند. در این روش هم پژوهشگر درگیر موضوع پژوهش است و هم موضوع پژوهشی مربوط به‌عمل فعلی پژوهشگر است.

در این پژوهش پژوهندگان تلاش می‌کنند وضعیت نامطلوب یا نامعین موجود را به‌وضعیت مطلوب یا معین تغییر دهند. هدف از این کار بهسازی امور و اثربخش کردن آن است. در پژوهش در عمل، موضوع‌های تحقیق همه ملموس و عینی و مربوط به‌فعالیت‌های روزمره است، بنابراین در این پژوهش، مثل پژوهش‌های مرسوم و دانشگاهی هدف پی بردن به‌روابط پدیده‌ها یا به‌اصطلاح متغیرها نیست، بلکه بررسی موضوع‌هایی است که فرد یا افراد در محیط کار و در خصوص با شغل‌شان با آن درگیر هستند و می‌خواهند از راه پژوهش آن را حل کرده یا کاهش دهند. پس ایجاد تغییر در وضعیت موجود، هدف عمده در این تحقیق است. این پژوهش پاسخی است به‌انتقادهایی که از کاربرد نبودن اکثر پژوهش‌های مرسوم به‌عمل می‌آید، یعنی پاسخ دغدغه‌های جدایی پژوهش و عمل به‌یافته‌های آن که در اکثر جوامع به‌شدت مورد انتقاد قرار گرفته است (مهرمحمدی، ۱۳۷۹).

بیان مسأله: در دو دهه‌ی اخیر همراه با افزایش تحقیقات در مورد تفکر معلم و ارج‌گذاری فزاینده به‌نظریه‌های بر خاسته از عمل معلمان، واژه «کارگزار فکور»^(۱) عنوان ایده‌ای جدید در تربیت معلم مطرح شده است. یکی از پیامدهای این پدیده آن است که واژه‌هایی مانند «تحقیق حین عمل»^(۲)، «تدریس فکورانه»^(۳) و

* کارشناس ارشد مدیریت آموزشی و پژوهشگر برگزیده کشوری سال ۱۳۸۳
1 - Reflective Practitioner
2 - Action research
3 - Reflective Teaching

«تأمل بر عمل^(۱)» و «معلم به عنوان محقق^(۲)» به همراه رویکردهای پژوهشی بر برنامه‌های درسی تربیت معلم در نقاط مختلف جهان حاکم است.

تحقیق حین عمل به عنوان روشی موفقیت‌آمیز برای آمیختن عمل تدریس با تفکر و به‌منزله‌ی رویکردی جدید در تحقیقات آموزشی و برنامه‌های درسی تربیت معلم، به‌خاطر ویژگی‌ها و محاسن آن، به‌طور روزافزونی جهت ارتقای کیفیت عمل تربیتی و افزایش کارآیی معلمان به‌کار گرفته شده است. بدین ترتیب برنامه‌های درسی تربیت معلم می‌تواند به‌گونه‌ای طراحی شود که با تأکید بر تحقیق حین عمل، کیفیت فعالیت‌های آموزشی و پرورشی را بالا برد (امام جمعه، سعیدی، رضوانی، ۱۳۸۱).

مقاله‌ی حاضر قصد دارد که با طرح دیدگاه‌های جدید در این زمینه، تحقیق حین عمل یا اقدام پژوهشی را جهت بالا بردن کیفیت فعالیت‌های آموزشی و پرورشی مورد بحث قرار دهد. بدین منظور ضمن تعریف و بحث پیرامون ویژگی‌های تحقیق حین عمل، به‌مرحله، نتایج و مزایای پژوهش حین عمل پرداخته می‌شود.

اهمیت و ضرورت: به‌درستی گفته‌اند که نخست پژوهش، سپس برنامه‌ریزی و اقدام. گرچه این سخن در تمام عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی صدق می‌کند و تردیدی در ضرورت و اهمیت آن نباید به‌خود راه داد، اما در عالم تعلیم و تربیت این موضوع، یعنی پژوهش، اهمیتی دو چندان پیدا می‌کند. از آنجا که موضوع تربیت و خود تربیت‌کنندگان همواره در تغییر و دگرگونی‌اند، نیز جامعه و محیط تربیت پیوسته در تحول است، برای برنامه‌ریزی و به‌سازی فرآیند یاددهی - یادگیری، پژوهش بیش از هر زمان اهمیت پیدا می‌کند اما پرسش این است که چگونه پژوهشی و توسط چه کسانی برای این مقصود مناسب است؟ آیا پژوهش‌هایی که تاکنون توسط دانشگاهیان یا دیگر فرهیختگان تعلیم و تربیت در عرصه‌های گوناگون انجام گرفته است، برای این منظور کافی و مناسب است؟ وقتی می‌پرسیم توسط چه کسانی، ممکن است پرسیده شود آیا غیر از پژوهشگران دانشگاهی و سنتی کسان دیگری نیز می‌توانند یا باید به‌این امر مشغول گردند؟ پاسخ همی این پرسش‌ها در این نهفته است که گرچه پژوهش‌های دانشگاهی و سنتی در زمینه‌ها و موقعیت‌های متعدد دست‌آوردهایی داشته‌اند، اما به‌دلایل گوناگون نتوانسته‌اند به‌گونه‌ای اثربخش مسائل مبتلا به معلمان و مدیران و دیگر دست‌اندرکاران در کلاس و مدرسه را

به‌درستی پاسخ گویند و برای کاهش این کاستی‌ها و به‌منظور به‌سازی و اثربخش ساختن فرآیند یاددهی - یادگیری برخی از اندیشه‌گران رویکرد معلم پژوهنده با روش پژوهش در عمل را پیش‌نهاد کرده و استدلال کرده‌اند چون در نهایت یافته‌های پژوهش توسط خود معلم به‌کار گرفته خواهد شد، پس چه بهتر که خود وی به‌پژوهش بپردازد و عمل تربیتی خود را با پژوهش همراه سازد. در چنین رویکردی معلم به‌طور مستقیم و متفکرانه وارد چرخه‌ی پژوهش می‌شود و عمل آموزشی خود را شخصاً و به‌یاری همکاران خود مورد پژوهش قرار می‌دهد. در چنین رویکردی ضمن مفید واقع شدن یافته‌ها که بر خاسته از مسائل مستقیم و فوری و ضروری معلمان است، خود معلم بالنده شده و رشد می‌یابد و بینش و اندیشه‌ی علمی در بدنه‌ی آموزش و پرورش زنده فعال می‌شود (قاسمی پویا، ۱۳۷۹).

پژوهش حین عمل چیست؟

پژوهش حین عمل^(۳) عبارت است از به‌کارگیری یافته‌های تحقیق برای حل مسائل عملی در موقعیت‌های اجتماعی که با نگرش به‌بهبود عمل در جریان اجرای آن عمل با همکاری و مشارکت محققان، شاغلان و افراد غیر محقق صورت می‌گیرد (رابرت، ۲۰۰۰).

کمیس و گروندی^(۴) پژوهش حین عمل را در عرصه‌ی تعلیم و تربیت چنین تعریف کرده‌اند: دسته‌ای از فعالیت‌ها در برنامه‌ریزی درسی، رشد حرفه‌ای، بهبود برنامه‌های مدرسه و برنامه‌ریزی سیستم‌ها و سیاست‌گذاری هاست. این فعالیت‌های رهبردی، عمل طراحی شده‌ای هستند که اجرا شده و سپس در معرض مشاهده، تفکر و تغییر قرار گرفته‌اند. شرکت‌کنندگانی که در جریان عمل حضور دارند، کاملاً درگیر این فعالیت‌ها هستند (کمیس و گروندی، ۱۹۸۱).

در تعاریف جدید از پژوهش حین عمل، جنبه‌های اجتماعی - آموزشی آن نیز در نظر گرفته می‌شود: «پژوهش حین عمل نوعی تحقیق است که به‌وسیله افراد درگیر در موقعیت‌های اجتماعی - آموزشی انجام می‌شود و هدف آن بهبود استدلال، اعمال عدالت اجتماعی و ارتقای فهم و ادراک این افراد اوضاع و شرایط است. در

1 - Reflection on action

2 - Teacher as researcher

3 - Action research

4 - Kemiss & Grundy

مک کاجون و جارگ^(۱۴) سه دیدگاه پژوهش حین عمل را چنین فهرست می‌کنند:

۱ - دیدگاه پوزیتیویسمی

۲ - دیدگاه تفسیری^(۱۵)

۳ - دیدگاه علم انتقادی^(۱۶)

بنا به نظر جانت مسترز، این طبقه‌بندی‌های به‌ظاهر متنوع را می‌توان با اندکی تسامح در یک چارچوب واحد قرار داد، بنابراین، رویکردهای پژوهش حین عمل شامل گروه‌های زیر است:

الف - رویکردهای تکنیکی / تکنیکی - مشارکتی / علمی - فنی / پوزیتیویسمی

ب - رویکردهای تعاملی - مشارکتی / عملی - تأملی / تفسیری

پ - رویکردهای فزاینده / انتقادی - رهایی‌بخش / علم انتقادی

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان گفت رویکردهای پژوهش حین عمل را از جهت میزان افتراق با رویکردهای پژوهش کمی در محور یک طیف قرار داد. در رویکردهای گروه الف (دارای تفاوت کم‌تر با پژوهش‌های کمی) هدف پژوهشگر عمدتاً بهبود شرایط و روش‌هاست. در این رویکرد، محقق بسیار کم‌تر به دنبال دانش جدید است. رویکردهای گروه ب (دارای تفاوت قابل توجه با پژوهش‌های کمی) صبغی تفسیری دارند و موجبات درگیری بیشتر محقق با موقعیت علمی را فراهم می‌آورند. ضمناً مفهوم دانش در این پژوهش‌ها تعاملی است و در موقعیت پژوهش تعیین می‌شود.

در رویکردهای گروه پ (دارای تفاوت بسیار زیاد با پژوهش‌های کمی) اساساً هدف مورد انتقاد قرار دادن ساختارهای دانش و طبعاً توزیع دانش به‌مثابه یک منبع قدرت و برقراری عدالت

نتیجه، بهترین حالت چنین تحقیقی آن است که با مشارکت تمام افراد درگیر انجام شود که به‌صورت گروه تحقیق‌کننده، قدرت و اختیار بیش‌تری برای پیاده کردن نتایج تحقیق به‌دست می‌آورد (گویا، ۱۳۷۲).

یکی از برتری‌های پژوهش حین عمل، این است که پژوهشگر بر اساس نتایج به‌دست آمده می‌تواند تعدیل یا تغییر لازم را بلافاصله به‌عمل آورد (بازرگان، ۱۳۷۲).

بنابراین، پژوهشگر فردی خنثی و بی‌طرف نیست، بلکه خواهان تغییر است. می‌خواهد وضع نامطلوب موجود، متحول شود و در مسیر اثربخشی پیش رود. در حقیقت، او نوعی رابطه عاطفی و ذهنی و درونی با مسائل دارد و کسی نیست که صرفاً با اتکا به برخی از فنون و روش‌های تحقیق به‌یافتن رابطه‌ها اکتفا می‌کند، بلکه می‌کوشد همواره خود و کلاس درسی‌اش را رشد دهد. از این رو مدام به‌جست و جو می‌پردازد و همواره به‌دنبال مطالعه و یادگیری است، با دیگران همکاری می‌کند، به گفته‌های همکارانش گوش می‌دهد، سعی صدر دارد و آماده‌ی پذیرفتن انتقادات (قاسمی، پویا ۱۳۷۹).

پژوهش حین عمل دارای انواع مختلفی است و خصیلت رشته‌ای^(۱) خاص ندارد. در جریان تحقیق حین عمل، افراد می‌توانند رویکردهای مختلفی چون رویکرد انتقادی، پایدارگرایانه، سیاسی، تاریخی و... را انتخاب کنند.

بررسی انواع رویکردهای پژوهش حین عمل فرصتی مستقل می‌طلبد، اما بی‌مناسبت نیست که در این جا خلاصه‌ای از مقاله‌ی جانت مسترز^(۲) در مورد پیشینه‌ی انواع تقسیم‌بندی‌های مفهوم پژوهش حین عمل و نتیجه‌گیری وی در این باب مطرح شود (مسترز: ۱۹۹۵).

گراندی پژوهش حین عمل را به‌سه گونه‌ی فنی^(۳)، عملی^(۴) و رهایی‌بخش^(۵) تقسیم می‌کند. هالتر و استوارت بارکوت^(۶) رویکردهای پژوهش حین عمل را شامل رویکردهای تکنیکی مشارکتی^(۷)، تعاملی مشارکتی^(۸)، رویکرد فرآیندی^(۹) می‌دانند.

مک کران^(۱۰) نیز سه نوع پژوهش حین عمل را با عنوان:

الف - دیدگاه علمی - تکنیکی^(۱۱)

ب - پژوهش حین عمل با رویکردی عملی - تأملی^(۱۲)

پ - تحقیق عمل انتقادی - رهایی‌بخش^(۱۳) فهرست‌بندی کرده است.

1 - Disciplinary	2 - Janet Masters
3 - Technical	4 - Practicat
5 - Emanicipatory	
6 - Halter and Schwarts Barcott	
7 - Techincal collaboative	8 - Mutual collaboative
9 - Enhancement	10 - Mckernan
11 - Scientific - technical	12 - Practical-deliberative
13 - critical - emanicipatory	
14- Mccutchon & Jurg	15 - interpretivist
16 - critical seience	

است.

به‌رغم وجود رویکردهای سه‌گانه در عرصه‌ی پژوهش‌های حین عمل، باید توجه داشت که پذیرش یک رویکرد به‌معنای نفی دیگر رویکردها نیست. بدین معنا که توجه به‌هدف و حوزه‌ای که در آن پژوهش حین عمل صورت می‌گیرد، نگاه پژوهشگر حین عمل تفاوت می‌یابد.

چنانچه جانن مسترز معتقد است، برای پژوهش در حوزه‌ی علوم تجربی، از رویکردهای تکنیکی (گروه اول) و برای پژوهش در حوزه‌ی علوم تاریخی و تأویلی^(۱) از رویکردهای تعاملی (گروه دوم) و برای پژوهش در حوزه‌ی علوم انتقادی (نظیر علوم اجتماعی و اقتصادی) از رویکردهای انتقادی (گروه سوم) استفاده می‌شود. به‌رغم روی، به‌رغم تنوع رویکردهای پژوهش حین عمل، می‌توان هر پژوهش عملی را حاوی عناصر درگیری عملی محقق با موقعیت عملی، تلاش در راستای حل مسائل، بازنگری مداوم در دانش یا روش کار دانست. به‌قول کارسون^(۲) پژوهش در عمل در واقع چیزی جز تفسیر عمل نیست، یعنی، بصیرتی است که در سایه‌ی کش‌ها و اعمال انجام می‌گیرد و هدف آن بهبود بخشیدن به‌حیات و زندگی فکری و ذهنی و عرصه‌ای است که فرد با آن سروکار دارد. در تحقیق حین عمل، فرد محقق به‌صورت مشارکتی و نه به‌شکل بوروکراتیک، وضعیت را بهبود می‌بخشد، نه آن که در قالب یک سری دستورالعمل‌های اداری این کار را انجام دهد (پینر^(۳)، ۱۹۹۶).

پژوهش در عمل

پژوهش در عمل چهار ویژگی اساسی دارد:

- ۱ - تحقیق در عمل، وابسته به‌موقعیت خاص است، یعنی تشخیص مشکلی مشخص در متن و زمینه‌ای ویژه و کوشش برای حل مشکل در همان زمینه وضعیت.
- ۲ - پژوهش در عمل مبتنی بر همکاری است و در آن گروه‌هایی از محققان و شاغلان کار آزموده با یکدیگر همکاری می‌کنند.
- ۳ - مبتنی بر مشارکت است که در آن اعضای تیم مستقیماً در اجرای تحقیق مشارکت دارند.

- ۴ - پژوهش در عمل «خود ارزیاب^(۴)» است، در جریان تحقیق اصلاحات و تغییرات به‌عمل می‌آید و همین تغییرات نیز به‌طور مداوم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

روش و مراحل پژوهش در عمل:

کرت لوین^(۵) واضح واژه‌ی «پژوهش در عمل» آن را متشکل از چهار مرحله‌ی برنامه‌ریزی^(۶)، اقدام^(۷)، مشاهده^(۸) و تأمل و تفکر^(۹) می‌داند که باید در بستری حلزونی^(۱۰) تکرار شوند (گویا، ۱۳۷۲).

ادراک حاصل از مشاهده، تأمل و تفکر به‌بهبود عمل، برنامه‌ریزی و اقدام مجدد منجر می‌شود و چرخه‌ی تحقیق در عمل ادامه می‌یابد.

مراحل پژوهش حین عمل

پژوهش حین عمل به‌طور کلی شامل سه مرحله‌ی:

الف - تشخیص

ب - اجرا

پ - ارزیابی و عرضه است (قاسمی پویا، ۱۳۸۰).

۱ - مشخص کردن مسأله: در این مرحله «موقعیت نامعین» مورد مطالعه باید به‌طور آشکار بیان شود. برای این منظور، لازم است ویژگی‌های این «موقعیت» تصویر و گستردگی آن توصیف گردد. سپس با مطالعه کافی درباره‌ی موضوع و مذاکره با معلمان مربوط، پژوهشگران مشاوران و نیز افراد دیگر، سؤال‌های پژوهشی تدوین شود.

۲ - گردآوری اطلاعات: در این مرحله برای این که جوانب مسأله به‌درستی مشخص شده و برای آن راه حل جدیدی پیدا شود، لازم است ضمن مذاکره با سایر همکاران، با استفاده از روش‌های علمی نیز به‌جمع‌آوری اطلاعات اقدام گردد.

داشتن روحیه‌ی انعطاف‌پذیری و مشارکتی در این مرحله، می‌تواند کمک بسیار مؤثری در مذاکره‌ی مطلوب با همکاران و پیش‌کسوتان باشد.

۳ - انتخاب یک راه موقت و پیش‌نهادی یا تهیه طرح برای عمل بر مبنای اطلاعات جمع‌آوری شده و مذاکره با همکاران و متخصصان، سرانجام راه حل مناسبی برای اقدام انتخاب می‌شود که به‌صورت طرحی برای اجرا در عمل تهیه خواهد شد.

- 1- Hermeneutic
- 3 - Pinar
- 5 - kurt Lewin
- 7 - Action
- 9- Resflection

- 2 - Carson
- 4- Self-evaluate
- 6 - Planing
- 8- Observation
- 10 - Spiral

۴ - تجربه کردن یا اجرا عمل انتخاب شده: در این مرحله، راه جدیدی به طور علمی اجرا می‌شود و مورد تجربه و آزمایش قرار می‌گیرد. چگونگی اجرا و آثار آن، به دقت و به صورت منظم مطالعه خواهد شد. برای سنجش عمل در زمان اجرا می‌توان با استفاده از ابزارهای زیر اطلاعات لازم را جمع‌آوری کرد.

الف - پرسشنامه

ب - یادداشت‌های روزانه‌ی معلم

پ - مصاحبه

ت - فرم‌های مشاهده

علاوه بر این ابزارها، همکاران، متخصصان آگاه و اولیای دانش‌آموزان نیز می‌توانند در زمان اجرا و تجربه کردن، معلم را یاری کنند تا کار خود را مورد ارزیابی قرار دهد.

۵ - تحلیل داده و ارزیابی نتایج: در این مرحله، تحلیل داده‌ها با استفاده از روش کمی و کیفی انجام خواهد شد.

۶ - برنامه‌ریزی و اقدام مجدد: اطلاعات حاصل از اجرای طرح می‌تواند به برنامه‌ریزی و اقدام مجدد منجر شود. به این صورت که با توجه به نتایج به دست آمده راه حل یا طرح جدید برای اقدام دوباره و انجام پژوهش حین عمل در مورد آن تهیه می‌شود. بنابراین، چرخه‌ی پژوهش حین عمل به منظور بهبود عمل و رسیدن به نتایج مثبت می‌تواند ادامه داشته باشد.

در فرآیند پژوهش حین عمل، ممکن است مراحل به شکلی کاملاً منظم مطابق آنچه ارائه شد، رعایت نشود. زیرا این فرآیند بسیار سیال و منعطف است. ملاک موفقیت این نیست که محققان مراحل یاد شده را طی کنند، مهم این است که به فهمی عمیق در مورد تجارب خویش و موقعیتی که این تجارب در آن شکل گرفته است، نایل شوند و احساس کنند که تجارب و اعمال آنان در نتیجه‌ی پژوهش در حین عمل، بهبود و تکامل یافته است (کیس و استو، ۱۹۹۸).

نتایج و مزایای پژوهش حین عمل

همه‌ی فعالیت‌های پژوهشی حین عمل، دو هدف اساسی دارند: یکی درگیر شدن با اوضاع یعنی جزئی از فرآیند تحقیق بودن و دیگری، بهبود اوضاع (گویا، ۱۳۷۷). گرچه نایل شدن به این دو هدف انگیزه‌ای کافی برای مبادرت به اقدام پژوهی و نیز مقبولیت قابل توجهی ایجاد می‌کند، اما اهداف ضمنی دیگر و

مزایای بسیاری بر پژوهش حین عمل - به خصوص پژوهش حین عمل گروهی یا مشارکتی^(۱) مترتب است.

توضیح آن که پژوهش حین عمل را از نظر حیطه‌ی عمل و تأثیر آن می‌توان به سه گونه‌ای:

الف - محقق معلم

ب - پژوهش حین عمل مشارکتی

پ - پژوهش حین عمل مدرسه‌گستر تقسیم کرد (امام‌جمعه، سعیدی رضوانی، ۱۳۸۱).

در گونه‌ی اول (محقق معلم)، بر ایجاد تغییرات در یک کلاس توسط فرد معلم تأکید می‌شود. در نوع دوم (مشارکتی) حیطه‌ی تغییرات شامل چند کلاس - مثلاً کلاس‌های یک پایه است - و در نوع سوم، بهبود کل مدرسه با همکاری همه‌ی کارکنان مدرسه مورد نظر است. پژوهش حین عمل مدرسه‌گستر، در واقع شکل جامع‌تر پژوهش حین عمل مشارکتی است. در ادامه به بعضی از این اهداف و مزایا اشاره می‌شود.

دست‌اندرکاران فعالیت‌های آموزشی - به ویژه معلمان - اگر خود به‌کند و کاو درباره‌ی مسائل مربوط به خویش بپردازند، از آن وظایف آگاه‌تر می‌شوند و برای انجام دادن، تجربه‌های خود را در مورد فرآیندهای یاددهی - یادگیری، با همکاران خویش در میان می‌گذارند و با آنان تبادل نظر می‌کنند.

در نتیجه‌ی پژوهش حین عمل معلمان نتایج تحقیق، کاربرد ملموس‌تری خواهد داشت (بازرگان، ۱۳۷۲).

وقتی معلمان در مورد کار خود به پژوهش می‌پردازند، تصمیم‌گیرنده‌های مستقل‌تر و در نتیجه، انتخاب‌گران بهتر می‌شوند (بیشاب، ۱۳۷۷). اگر معلم به پژوهش بپردازد، به نتایج و کاربرد آن احساس تعلق خاطر می‌کند. او ضمن پژوهش رشد می‌کند، چاره‌یاب می‌شود و بدین ترتیب، نوآوری و نوجویی اشاعه می‌یابد (قاسمی پویا، ۱۳۸۱). کمیس (۱۹۹۸) موارد زیر را به‌عنوان مزایای پژوهش در عمل ذکر می‌کند.

در فرآیند اجرای تحقیق عمل مشارکتی، معلمان می‌آموزند که از راه تجربه و عمل، دوستان منتقدی برای یکدیگر باشند.

پژوهش حین عمل به معلمان کمک می‌کند که در موقعیت واقعی تدریس درک بهتری از عمل خود داشته باشند. این امر به بهبود

1 - Cooperative action research or collaborative action research

عمل آنان در کلاس منجر می‌شود.

پژوهش حین عمل، رهایی‌بخش است، یعنی، به‌افراد کمک می‌کند خود را کشف کنند و از موانع و ساختارهای اجتماعی و غیر منطقی، غیر مولد، ناعادلانه، غیر منصفانه و توجیه‌ناپذیری که رشد فردی آن را محدود می‌سازد، رها شوند.

پژوهش حین عمل، یک فرآیند یادگیری است که نتایج آن تغییرات واقعی و حقیقی می‌باشد (کمیس، ۱۹۹۸).

چرایی پژوهش در عمل یا اقدام‌پژوهشی

نمی‌توان گفت عده‌ای پژوهش می‌کنند و نتیجه‌ی آن‌را ارائه می‌کنند و ما عمل می‌کنیم. در چنین صورتی عده‌ای به‌طور حرفه‌ای پژوهشگر می‌شوند و عده‌ای هم به‌طور حرفه‌ای پایه‌گذار و مجری.

عناصر حرفه‌ای و کارگزاران آموزش و پرورش هر یک باید دارای روح پژوهشی و سلوک پژوهشی و بینش علمی باشند. اگر ما به‌این مرحله برسیم، تحول مطلوب است. یعنی حاکمیت عقلانیت در جریان آموزش و پرورش را در این باید ببینم که همه‌ی عناصر آموزش و پرورش دارای آن روح علمی، سلوک علمی، بینش علمی و روح پژوهشی باشند و اگر چنین باشد معنایش این است که در کنار کارهای پژوهشی علمی و آکادمیک یک شکل‌گیری دیگری از پژوهش که از آن تحت عنوان پژوهش حین عمل یا اقدام‌پژوهشی نامبرده می‌شود، شکل می‌گیرد که آن هم بایستی به‌طور جدی مورد توجه قرار گیرد و رواج پیدا کند.

به‌عبارت دیگر پژوهش حین عمل، خودش یکی از مظاهر عقلانیت است. پژوهش حین عمل، یعنی به‌جای این که تصمیم‌گیری مسبوق به‌یافته‌های علمی باشد، تصمیم‌گیری مقدم بر یافته‌های علمی است و آن تصمیم در جریان اجرا و عمل و در یک فرآیند علمی محک زده می‌شود. اگر این‌گونه شود، در بسیاری از موارد کارگزاران اجرا می‌توانند با به‌خدمت گرفتن روح پژوهشی و سلوک پژوهشی و از مجرای آن فعالیتی که اسمش پژوهش حین عمل است، این خصوصیت پژوهش‌مداری را در خودشان متبلور کنند.

پیام پژوهش در عمل برای معلم این است که معلم به‌عنوان یک کارگزار و مجری فکور در آموزش و پرورش بایستی از یافته‌های علمی و پژوهشی‌های علمی استفاده کند و خودش را برای تولید

دانش حرفه‌ای آماده سازد.

اقدام‌پژوهی یعنی در برخورد با یک مسأله‌ی عینی و مشخص، اندیشیدن برای یک راه حل و به‌مورد اجرای آزمایشی گذاشتن آن راه حل و نظارت بر جریان اجرا و در نهایت ارزیابی نتایج تا راه حلی که برای آن مسأله اندیشیده‌اید، در نهایت هدف شما را تأمین و مشکل شما را حل کند. در این فرآیندی که مورد ارزیابی قرار می‌گیرد، شما به‌این ترتیب به‌عنوان یک معلم در تولید دانش حرفه‌ای سهیم شده‌اید، یعنی فقط مصرف‌کننده‌ی دانش حرفه‌ای نیستند، بلکه منبع دانش حرفه‌ای هم می‌شوید. در سطوح دیگر اجرایی هم جریان پژوهش در عمل می‌تواند با همین قوت و با همین شدت دنبال می‌شود (مهرمحمدی، ۱۳۷۹).

بحث و نتیجه‌گیری

اخیراً بحث‌های زیادی راجع به نقش معلمان در تدوین برنامه‌ی درسی، تهیه‌ی کتاب درسی، ارزشیابی و به‌طور کلی دادن اختیارات بیشتر به‌ایشان در سطح جامعه مطرح شده است. تمایل به‌پر رنگ‌تر شدن نقش معلمان در تصمیم‌گیری‌های آموزشی و پرورشی آن‌چنان زیاد است که حتی گاهی در مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها وعده‌های نزدیک برای انتقال اختیارات به‌معلمان داده می‌شود.

جامعه‌ی آموزشی ما نیازمند معلمانی است که به‌طور طبیعی محقق باشند، یعنی باید پژوهش‌گرانه بر جریان تدریس و یادگیری نظارت داشته باشند و تجربه‌های غنی خود را در طراحی و تدوین برنامه و تألیف کتاب و چگونگی ارزش‌یابی به‌کار گیرند. این پژوهندگی با پژوهشگر حرفه‌ای بودن و از بیرون به‌جریان تدریس نگریستن تفاوت زیادی دارد.

معلم پژوهنده در ساختاری می‌تواند همیشه در حال توسعه باشد و نتایج تحقیقش مفید واقع شود که استقلال کافی در تصمیم‌گیری و مسئولیت در مقابل تصمیم‌های آموزشی و پرورشی خود را داشته باشد. برنامه‌های درسی و غیردرسی «مقاوم در برابر معلم» روحیه‌ی پژوهندگی معلم را تضعیف می‌کند و استقلال او را نادیده می‌گیرد (بیشاب، ۱۹۹۸). یکی از شاخص‌های تعیین‌کننده برای برنامه‌ی درسی و غیر درسی را توانایی‌های حرفه‌ای معلمان می‌داند. از نظر او، برنامه‌ی درسی بر روی طیفی قرار دارد که در یک انتهای آن، کتابی حاضر و آماده از نوع «مقاوم در برابر معلم»

منابع

- امام‌جمعه، محمدرضا و محمود سعیدی رضوانی (۱۳۸۱) پژوهش حین عمل رویکردی نو در آموزش ضمن خدمت معلمان. تهران: فصلنامه تعلیم و تربیت شماره ۴، زمستان ۸۱ و شماره ۱، بهار ۱۳۸۲
- بازرگان، عباس. ۱۳۷۲. اقدام‌پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت، فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت، شماره ۳۵ و ۳۶، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- بیشاب، آلن (۱۳۷۷) سنت تحقیقات آموزشی و توسعه برنامه‌ی درسی ریاضی. ترجمه زهرا گویا. مجله رشد آموزش ریاضی، شماره ۵۱، بهار ۷۷ - گویا، زهرا، (۱۳۷۲) تاریخچه‌ی تحقیق عمل و کاربرد آن در آموزش. فصلنامه تعلیم و تربیت. تهران: پژوهشکده‌ی علمی و تربیت، شماره ۳۶ - گویا، زهرا و ابارشی، مریم. (۱۳۷۷) روایت معلمان. مجله رشد آموزش ریاضی، شماره ۵۴، زمستان ۱۳۷۷
- قاسمی پویا، اقبال، (۱۳۷۹) آشنایی با مفهوم هدف‌ها و روش تحقیق برنامه معلم پژوهنده، پژوهشنامه‌ی آموزش و پرورش، تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت، تک نگاشت شماره ۴
- قاسمی پویا، اقبال، (۱۳۷۹). معلم پژوهنده کیست؟ پژوهش در عمل چیست؟ تهران: پژوهش‌نامه آموزشی شماره ۲۴، پژوهشکده تعلیم و تربیت
- قاسمی پویا، اقبال (۱۳۸۰). راهنمای علمی پژوهش در عمل. تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.
- مهرمحمدی، محمود (۱۳۷۹). جایگاه پژوهش در آموزش و پرورش. اصفهان: فصل‌نامه آموزشی، پژوهشی و تربیتی آموزه، شماره ۶
- مهرمحمدی، محمود (۱۳۷۹)، جستارهایی در پژوهش در آموزش و پرورش. تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.
- Jaworski, b. (1998) Mathematics teacher research: process practice and the development of teaching. Journal of mathematics teacher education. 1:3-31, kluwer academic publishers.
- kemiss, S. & Grundy, S. (1981). Educational action research in Australia. paper presented at annual conference of AARE, Norembor, Adlaide.
- kemmis, stephen and Bill Stweh. (1998). Action research in paractic. London, Routledye. page 21-22.
- Masters, J. (1995). The history of action research in 1. Hughes (ed). Action reader. The university of sydney, inline, <http://www.behs.cchs.Vsyd.edu>.
- Pinar, W.F. et.al. (1996): under staunding curriculum. peter lang publishing, INC. New York. page 54.
- Robert, B. Burns. (2000). Introduction to research methods (SAGE publication) page 443. s

وجود دارد و در انتهای طیف دقیقاً به معلمان می‌گوید که چه کار بکنند و چه بگویند و در سر دیگر در واقع منابع غنی برای معلمان داریم و پیش‌نهادهای ایده‌هایی که به آنان می‌دهیم. دیدگاه صاحب‌نظران این است که هر قدر معلمان با مهارت‌تر و تواناتر باشند، بیشتر می‌توانند به سمت انتهای دیگر طیف حرکت کنند.

برای ایجاد مهارت‌ها و توانایی‌ها، تحقیق عمل آموزشی یا اقدام‌پژوهی روشی ارائه می‌کند که در آن، معلم به‌تنهایی یا با مشارکت دیگران، محقق کلاس درس خود می‌شود و از این طریق، صلاحیت‌های حرفه‌ای خود را افزایش می‌دهد و در مورد برنامه‌های آموزشی و پرورشی بهتر تصمیم‌گیری می‌نماید. هدف از پژوهش معلم این نیست که معلم پژوهشگر حرفه‌ای باشد، بلکه معلم می‌تواند برنامه‌ریزی خود را در برنامه‌ریزی‌های درسی و غیر درسی مشاهده کند. یعنی معلم با تیزبینی تحقیقی به مجموعه‌ی تدریسی خود می‌نگرد و با بازتاب بر عمل انجام شده و تجزیه و تحلیل آن بازتاب‌ها، یعنی عمل بعدی خود را برنامه‌ریزی می‌کند و دوباره این دوره یا چرخش با شعاع بزرگ‌تر شروع می‌شود. این فرآیند هم‌چنان ادامه دارد و پیوسته عمل غنی‌تر و غنی‌تر می‌شود (گویا و ابارشی، ۱۳۷۷).

درگیر شدن معلمان در تحقیق کلاس درس، بینش و نگرش آنان را نسبت به دانش‌آموزان، یادگیری آن‌ها، محتوای درسی و چگونگی ارزشیابی و برنامه‌های پرورشی تغییر داده و از همه کلیدی‌تر، بر باورهای معلمی آنان تأثیر قابل تأملی می‌گذارد. یکی از حوزه‌هایی که در آن معلم به‌عنوان محقق به‌خوبی می‌تواند راجع به اشتباهاتش تحقیق کند، راجع به فهم و درک طلبشان، تلقی‌شان و به‌انگیزه‌هایشان پژوهش کند.

بازتاب معلمان بر تدریس خود و تجزیه و تحلیل تجربه‌های خودشان به‌تنهایی یا به‌کمک شریکان پژوهش، بالقوه می‌تواند منجر به نظریه‌پردازی‌های جدید در زمینه‌ی تدریس شود. این فعالیت‌ها فایده‌های آموزشی زیادی دارند، از جمله، معلمان به‌طور فزاینده‌ای تبدیل به یادگیرندگان تشنه‌ی یادگیری بیشتر می‌شوند، استقلالی را که لازمه‌ی پذیرش مسؤلیت جدید است به‌دست می‌آورند و اعتماد به‌نفس آنان افزایش می‌یابد.

افزایش دانش معلمان به‌سبب پژوهندگی آنان و در نتیجه بهبود اوضاع تدریس و ارتقای یادگیری دانش‌آموزان توسط تحقیقات متعددی تأیید شده است که از آن جمله می‌توان به تحقیقات